***Medea* praat Afrikaans¹**

Betine van Zyl Smit
Departement Vreemde Tale
Universiteit van Wes-Kaapland
BELLVILLE
E-pos: Betine.van.Zyl.Smit@nottingham.ac.uk

Abstract

***Medea* speaks Afrikaans**

Euripides' "Medea" is one of the Greek dramas that have been and still are being translated, performed and adapted in many different languages and countries. Although no Afrikaans translation of this tragedy has been published, several Afrikaans translations and adaptations of it have been staged. This paper explores these plays and the circumstances of their production and focuses especially on Tom Lanoye's "Mamma Medea" which has been translated into Afrikaans by Antjie Krog.

Opsomming

***Medea* praat Afrikaans**

Euripides se "Medea" is een van die Griekse dramas wat steeds dwarsoor die wêreld vertaal, opgevoer en verwerk word. Alhoewel daar nog geen Afrikaanse vertaling van die drama gepubliseer is nie, is daar al verskeie Medea-dramas in Afrikaans opgevoer. Hierdie artikel ondersoek hierdie dramas en die omstandighede waarin hulle opgevoer is en fokus dan veral op "Mamma Medea" deur Tom Lanoye en die Afrikaanse vertaling daarvan deur Antjie Krog.

1 My dank aan die drie anonieme keurders vir hul nuttige wenke. Opregte dank aan Maxine Arvan van die Baxterteater argief, dr B. DeHaeck vir sy manuskrip, Antjie Krog vir 'n gesprek oor haar vertaling, René Tredoux vir inligting en Lorraine Viljoen vir haar vertaling.

1. Inleiding

Die verhaal van Medea², die Kolchiese prinses wat haar familie en land verrai uit liefde vir Jason, die Griekse held, saam met hom na Griekeland terugkeer en, wanneer hy besluit om met 'n Griekse prinses te trou, as skokkende wraak hul kinders vermoor, is in 431 v.C. verewig in die meesterlike tragedie van Euripides³. Dit is een van die Griekse mites wat die meeste voorkom in die letterkunde en kuns van die laaste dekades.⁴ Ook in Suid-Afrika was daar verskeie nuwe opvoerings van Medea-dramas: SUKOVS se weergawe van Euripides se tragedie, die *Medea*-alleenspraak van Dieter Reible,⁵ *Demea* deur Guy Butler (1990),⁶ die Jazzart-geselskap se *Medea*,⁷ *Medeia-Ballade* van Ben DeHaeck, Marthinus Basson se produksie van Tom Lanoye se *Mamma Medea*, 'n Afrikaanse vertaling van Anouilh se *Médée* (1961) en Brett Bailey se *medEia*.⁸ Vier van die produksies was in Afrikaans.

Dit was moontlik nie die eerste keer dat Medea op die verhoog Afrikaans gepraat het nie. Die Afrikaans-Hollandse Toneelvereniging is in 1907 gestig om toneelstukke in Afrikaans op te voer met die tweeledige doel om "die landstaal en volksopvoeding te bevorder" (Binge, 1969:37). Die eerste opvoering was in Maart 1907 in Pretoria, maar reeds in Mei in dieselfde jaar is *Medea* in Potchefstroom aangebied en geesdriftig ontvang. In April 1908 is *Medea* weer op die planke gebring, hierdie keer in die stadsaal van Pretoria tydens die volkskongres. *Medea* is waarskynlik vir hierdie produksie gekies nie soseer om die fyner nuanses van die stuk nie,

-
- 2 In hierdie artikel word die spelling van eiename van die stuk wat bespreek word, behou: met ander woorde "Medea", maar ook "Medeia" en "Médée" – so ook die name van ander karakters.
 - 3 Euripides was waarskynlik die eerste skrywer wat Medea as die moordenaar van haar kinders uitgebeeld het. Voorheen het die mite ander wendings geneem (Mastronarde, 2002:44-57).
 - 4 Die keuse van *Medea* as onderwerp van die eerste konferensie van die Archive of Performances of Greek and Roman Drama in 1998 was juis weens die groot aantal opvoerings en verwerkings van Medea-dramas wêreldwyd (Hall, Macintosh & Taplin, 2000: *passim*). Gowen (2000:249-274) bevat 'n lys van opvoerings tussen 1960 en 2000.
 - 5 Opgevoer in die Baxterteater in Kaapstad in 1981.
 - 6 In 1990 opgevoer by die Grahamstadse fees en in Johannesburg (Van Zyl Smit, 1992 en verwysings daar).
 - 7 Geskryf en onder regie van Mark Fleishman en Jennie Reznick opgevoer in Kaapstad in 1994 en daarna in verskeie plekke tussen 1994 en 1996.
 - 8 In Johannesburg opgevoer in 2003 en op die Spier-landgoed in 2005.

maar as verteenwoordiger van die Griekse drama, en dus van die bakermat van Westerse kultuur. Daar is egter geen aanduiding wie die stuk vertaal het nie en dit is moontlik dat die opvoering in Nederlands was (Stassen, 1957:234). Stassen meld dat die keuse van *Medea* nie deur alle lede van die vereniging ondersteun is nie en dat dit ook nie veel byval by die gehore, veral op die plattelandse dorpe, gevind het nie. Die opvoering van 'n Griekse tragedie was egter in ooreenstemming met G.S. Preller, die voorsitter, se strewe om deur "goeie werke" die kunssin van die toneelpubliek te vorm (Stassen, 1957:234; Binge, 1969:38).

Ten spyte van hierdie vroeë prominensie van *Medea* in die Hollands-Afrikaanse toneel, is daar na my wete tot dusver geen Afrikaanse vertaling van Euripides se *Medea* gepubliseer nie. Die drama is dus later minder dikwels in Afrikaans opgevoer as ander Griekse tragedies, waarvan daar wel gepubliseerde vertalings beskikbaar was.⁹ Die *Medea*-dramas wat wel in Afrikaans opgevoer is, is vir die bepaalde produksie vertaal of verwerk, maar geeneen is gepubliseer nie, totdat Antjie Krog se vertaling van Lanoye se stuk in 2002 gepubliseer is. Hierdie artikel ondersoek die uitbeelding van *Medea* in die onderskeie dramas, die aard van die vertaling of verwerking, en hoe die weergawe die omstandighede en tydvlak asook die veranderende posisie van Afrikaans in Suid-Afrika weerspieël.

2. Euripides se *Medea*

Aangesien al die weergawes direk of indirek teruggaan op die Griekse tragedie, is dit nuttig om die belangrikste elemente daarvan in oënskou te neem: Jason, beroemde aanvoerder van die Argonaute, vaar na Kolchis om die Goue Vlies terug te bring na Griekeland. Hy verower die Vlies met behulp van *Medea*, dogter van die Kolchiese koning, Aietes. Ter wille van haar liefde vir Jason verrai sy haar vader en help die Grieke om die Vlies te buit. Die drama speel af na *Medea* en Jason 'n geruime tyd getroud is en twee kinders het. Hulle het as vlugteling na Korinthe gekom, maar toe het Jason met die dogter van die plaaslike heerser, Kreon, getrou en *Medea* verwerp.

9 Soos Sophokles se *Antigone* en *Koning Oidipus* en Euripides se *Vroue van Troje*. Vir die vertaling van Griekse dramas in Afrikaans, kyk Conradie (1976) en Smuts (1976) en vir voorbeelde van opvoerings in Afrikaans, Van Zyl Smit (2003).

Wanneer Kreon Medea beveel om Korinthe onmiddellik te verlaat met haar kinders, slaag sy daarin om 'n dag uitstel te kry. Hierdie dag benut sy om wraak te neem op Kreon, sy dogter en Jason. Die toevallige besoek van Aigeus, koning van Athene, verskaf aan Medea 'n toevlugsoord daar. Medea se wraakplan behels die dood van Jason se bruid en haar vader, wat verslind word deur die towervlamme van Medea se geskenke. Jason se ergste straf is egter die verlies van sy kinders wat deur hul eie moeder vermoor word. In die slottoneel vertrek Medea triomfantlik in 'n strydwa, gestuur deur haar grootvader, die Songod. Jason bly agter, alleen, onheroïes en met die vooruitsig van 'n eensame en roemlose dood.

Die dramatiese slottoneel het oor die eeue baie bespreking uitgelok. Alhoewel dit 'n onvergelyklike *coup de théâtre* is, kan dit nie in menslike en realistiese terme verklaar of aanvaar word nie. Dit dui op Medea se bomenslike aard, maar alhoewel Euripides wel Medea as townenares¹⁰ uitbeeld in die opsig dat haar geskenk dodelike towerkrag bevat, is sy in die meeste opsigte as gewone vrou geteken wat ly onder menslike gevoelens.

Die dualiteit van Medea, deels vrou, deels bonatuurlike wese, is deur latere skrywers op verskillende wyses hanteer. Euripides se *Medea* is egter 'n komplekse en genuanseerde werk waarin talle ander temas ook voorkom: die liefdesverhouding en trou van eggenote, die posisie van die vrou in die antieke wêreld, barbaardom en beskawing, xenofobie, en natuurlik moederliefde en die aard van wraak. Dit is hierdie veelvuldigheid van temas, saam met die aangrypende en afgryslike afloop van die liefdesverhaal, wat skrywers en ander kunstenaars deur die eeue bly aangryp.

3. Opvoerings van Afrikaanse vertalings van *Medea*-dramas

3.1 SUKOV'S se *Medea*

'n Afrikaanse vertaling van Euripides se tragedie deur Roelf Laubscher is in 1973¹¹ deur SUKOV'S se werksteater opgevoer

10 Die Romeinse dramaturg, Seneca, lê veel meer klem op haar towerkragte, deurdat hy 'n lang toneel insluit waar sy as heks uitgebeeld word (v. 740-842). Aan die einde van sy *Medea*, toon sy egter mensliker eienskappe. Sy verkeer onder die waan dat sy deur die kindermoord al haar misdade van die verlede saam met Jason ongedaan gemaak het en dat sy haar maagdelikheid nou herwin het (v. 982-984).

11 Vanaf 22 November tot 1 Desember.

onder die regie van Jannie Gildenhuys.¹² Die teks skyn nie meer beskikbaar te wees nie. Die volgende opmerkings is gebaseer op 'n enkele koerantresensie (Auditorium, 1973:14): die resensent, Auditorium, skryf gunstig oor die toneelontwerp, dekor en kostuums, maar het heelwat kritiek op die regie en spel. Hy/sy noem dat in die konfrontasie tussen die ontroue Jason en Medea, Jason eerder as die held voorkom en Medea as “'n onkundige onredelike barbaar”. Hierdie indruk is versterk deur 'n onvleiende kostuum en ook deur haar bewegings: “haar wydsbeen staan en spronge is klaarblyklik daarop gemik om die barbaarse vrou, die ‘tierwyfie’ wat oor bose magte beskik, te suggereer ... maar te veel het in die proses verlore gegaan”. Die slottoneel was na sy mening die meeste geslaagd, waar die dekor van 'n goue son in die agtergrond die magiese strydwa vernuftig gesuggereer het.

Ongelukkig is daar nie meer inligting oor hierdie produksie te verkry nie. Dit wil voorkom asof die aksent geval het op Medea as buitestander, as minder beskaafde, wat onwelkom geword het in die meer gesofistikeerde Griekeland. Die resensent wy geen aandag aan die vertaling nie.

Die redes vir die keuse van *Medea* vir hierdie opvoering was waarskynlik dat die stuk tot die wêreldkultuur behoort, dat dit 'n uitdaging aan 'n jong geselskap bied en dat dit die Afrikaanse toneelskat sou verryk. Hierdie produksie spruit uit die tyd toe toneel in Afrikaans in 'n bevoorregte posisie was, deurdat die uitvoerende kunsterade in die vier provinsies hul daarvoor beywer het om werke in Afrikaans en Engels op te voer en die algemene publiek op te voed in die toneelkuns van die wêreld.¹³

3.2 'n Moderne *Medea* as opvoedkundige instrument

Die Departement van Drama van die Technikon Pretoria¹⁴ doen een maal per jaar 'n vollengte produksie met hul studente as deel van hul opvoeding in toneelgeskiedenis en praktyk. In 2003 is Anouilh se

12 Die rolbesetting toon name wat later bekendheid sou verwerf as akteurs. Lerina Erasmus was Medea, Pieter Fourie, Jason en Ernst Eloff, Kreon. Annelize van der Ryst het die koorliedere vertolk.

13 Die opdrag van die uitvoerende kunsterade was spesifiek om die hele spektrum van drama aan te bied, in Engels en Afrikaans. Daar is nie voorsiening gemaak vir drama in ander inheemse tale nie. Navorsing het getoon dat drama in Afrikaans spesifiek bevoordeel is en meer finansiële steun gekry het (Orkin 1991: 245).

14 Nou die Tshwane University of Technology.

Médée vir dié doel gekies. Die teks is in Afrikaans vertaal deur een van die dosente, Lorraine Viljoen, maar daar is geen aanpassings gemaak of transponerings na die Suid-Afrikaanse leefwêreld nie.

As deel van hul opvoeding is die studente blootgestel aan die Medea-mite en aan ander verwerkings: die drama van Euripides, Pasolini se *Medea* en Dassin se *A Dream of Passion*. Die temas van die drama is ontleed en bestudeer, naamlik die disfunksionele huwelik en sielkundige aspekte van die Medea-karakter en van Jason en Kreon as verteenwoordigers van die “manlike” perspektief. Die verskynsel van kindermoord, ook in die moderne wêreld, is ook ondersoek. Hierdie opvoering berus dus weereens op *Medea* se status as een van die “klassieke” voorbeelde van die Westerse kultuurerfenis, wat ’n universeel geldige ontleding van menslike karakter op dramatiese wyse verwoord en vergestalt. Die keuse van Afrikaans vir die produksie spruit uit die gebruik om beurtelings produksies in Engels en in Afrikaans aan te pak om die studente blootstelling te gee aan optrede in albei tale.

Daar is ander *Medea*-dramas wat verwerk is om elemente van die Suid-Afrikaanse samelewing te weerspieël.

4. *Medea*-dramas met Suid-Afrikaanse elemente

4.1 Jazzart se *Medea*

Die klem op Medea as vrou, as buitestander, as vreemdeling in die gesofistikeerde wêreld van Jason, is op besonder flambojante en boeiende wyse uitgebeeld in Jazzart Theatre se multikulturele produksie van *Medea* wat onder leiding van Mark Fleishman in 1994 geskep is deur lede van die geselskap. Alhoewel die voertaal oorwegend Engels was, is daar ook gebruik gemaak van ander tale. Die Voedster het Kaapse Afrikaans gepraat, met ’n goeie skoot Engels daarin gemeng. In die vierde toneel is Medea wanhopig. Sy het pas verneem dat Kreon haar verban het en dat sy binne 24 uur die land moet verlaat, sonder haar kinders. Die Voedster vermaan haar, spoor haar aan en herinner haar aan haar waardigheid en identiteit deur haar platvloerse advies:

No use throwing a tantrum.
You shame us all down there in the dirt.
Staan op! Wat het ek vir jou geteach, heh?
Jy’s ’n Colchian. Niemand lag vir ’n Colchian woman nie.

Niemand mock die bloed van my ancestors nie.
Vir jou pa, meisie. Jy het jou country verloor.

Jy het jou pa verloor. Jy het jou broer verloor.
Moenie jouself verloor nie, meisie. Staan op! (p. 4).

In hierdie opvoering was daar geen strewe na verhewe, letterkundige taal nie, maar die doel was eerder om die taal weer te gee soos dit gepraat word. Xhosa, Spaans en Tamil (deur Aietes) is gebruik om die veeltaligheid van die karakters op 'n realistiese wyse uit te beeld. Die tegniek laat die gehoor die vervreemding ervaar van mense in 'n veeltalige samelewing (Fleishman, 1997:209-211) – dit is kenmerkend van die multikulturele opvoerings wat vanaf die laat sewentigerjare in Suid-Afrika begin voorkom het. Hauptfleisch (1997:60) verwys daarna as “a hybrid sort of performance which is uniquely South African” en noem dit ook “crossover theatre”. Hier was Afrikaans net een van die vele tale wat daagliks in ons land gepraat word. So 'n realistiese aanvaarding van Afrikaans is ver verwyderd van die stryd om die taal wat agter die vroegste toneelstukke in Afrikaans te bespeur is. Dit is ook duidelik te onderskei van die suiwer taal wat in die meeste produksies van die uitvoerende kunsterade te hoor was.

4.2 *Medeia-Ballade*

Hierdie verwerking deur dr. Ben DeHaeck is sterk beïnvloed deur Anouilh se *Médée*. *Medeia-Ballade* is onder regie van DeHaeck opgevoer deur die amateur Breughel Teater Groep¹⁵ op Stellenbosch,¹⁶ nadat dit die ATKV-prys gewen het by die Karoo amateurtoneelfees. Die opvoering het dans, mimiek en dialoog ingesluit.

Die drama gee 'n amper skematiese oorsig van “Medeia en Jason se gruwelverhaal”. Jason se aankoms in Kolchis, hul vlug en hul kort verblyf in Thessalië is die inleiding tot die verbokkeling van hul verhouding in Korinthe, die fokuspunt van die handeling. Die oorgang tussen tonele word bewerkstellig deur kommentaar en inligting verskaf deur 'n verteller, wat tot 'n mate die funksie van die antieke koor vervul. Alhoewel DeHaeck Anouilh se weergawe volg, het hy dit heelwat verkort en bring dus die koor, wat nie in die Franse stuk behou is nie, terug om noodsaaklike inligting oor te dra aan die gehoor.

15 Die Breughel Teater Groep is in 1986 in Cloetesville, Stellenbosch, gestig deur dr. DeHaeck om toneel te bevorder onder die plaaslike bewoners. Die groep is nog steeds aktief.

16 Op 4 April 1996.

In die openingstoneel in Kolchis is daar plaaslike, Suid-Afrikaanse elemente ingevoeg, byvoorbeeld “Na die inleidingslied deur die verteller/singer slaan twee inboorlinge in dierevelle die bongos” (p. 2). Medeia se eerste woorde wanneer sy opkom en dans is in Xosa, wat deur die Bongospelers in Afrikaans vertaal word. Dit is ’n beskrywing van chaos in die natuur. Jason verskyn en sy woorde aan Aietes is in Afrikaans. Hy beskryf homself as verteenwoordiger van die “Groot Helleniese Ryk” en die plaaslike bewoners as “barbare van Kolchis”. Hierdie onderskeid tussen *beskawing* en *barbaar* word later deur Kreon opgeneem wanneer hy Medeia verban: “Sonder jou is Jason onskuldig. Jason is een van ons ras. Maar jy is ’n vreemdeling met jou haat en jou toorkrag” (p. 13).

Die toneel tussen Medeia en die Oppaster¹⁷ plaas die toeskouer aan die begin van die handeling van Anouilh se stuk. Kreon bevestig haar verbanning, maar sy plan is om haar kinders in sy paleis te laat grootword. Sy vra dat hulle nog die laaste nag by haar mag slaap. Die beslissende toneel tussen Jason en Medeia is geskoei op Anouilh se soortgelyke toneel waar Médée Jason nog altyd liefhet, maar hy haar nie meer liefhet nie. Medeia hou vol dat hy haar nooit uit sy lewe en gedagte sal kan sny nie. Sy is jaloers op sy nuwe bruid, sy nuwe liefde en hartstog, maar hierdie Jason voel nie meer so ’n passie nie. Hy soek vrede. Medeia is magteloos om hom te beweeg. Selfs haar dreigemente verwek net jammerte vir haar by Jason. Daar is ’n onoorbrugbare kloof tussen hierdie twee eertydse minnaars en geesgenote. Medeia voel nog altyd die drang na avontuur, maar Jason verlang na ’n rustige bestaan (p. 18). Sy versugting is na “geluk, arm geluk”.¹⁸ Die implikasie hiervan is belangrik vir die karakterisering van Jason. Hy is nie meer die held wat hartstogtelik leef nie. Medeia se liefde vir Jason is nog steeds vurig, ten spyte van wedersydse ontrou. Sy weiering om haar uitnodiging tot ’n nuwe avontuur te aanvaar en haar besef dat sy besluit finaal is, is die beslissende faktore in die inwerkingstelling van haar wraakplan.

Niemand sal ooit sê dat Medeia swak was. En die krag waarmee Medeia nou alles vernietig, is dieselfde krag waarmee Medeia liefgehad het (p. 19).

17 In latere tonele word sy die Oувrou (p. 19 e.v.).

18 ’n Direkte vertaling van Anouilh se “pauvre bonheur”, wat effe vreemd klink in Afrikaans.

Na 'n kort berig van die wrede dood van die koning en sy dogter word Medeia aangeraai om te vlug, aangesien 'n gewapende skare op pad is om haar te straf. Medeia verdwyn egter in die wa in met die kinders, nadat sy dit aan die brand gestee het. As Jason verskyn, tart sy hom dat hy haar nooit sal vergeet nie, want sy het hulle kinders doodgestee en gaan haarself ook om die lewe bring. Vir Medeia delg haar wraakdaad teenoor Jason terselfdertyd ook haar skuld teenoor haar land en familie:

My broer, my vader en die Gulde Vlies het ek aan Kolchis teruggegee. Uiteindelik is ek Medeia vir altyd. En probeer haar nou te vergeet (p. 22).

Jason is egter vasberade om 'n nuwe lewe te begin:

Laat ons teruggaan na die paleis. Nou moet ons leef, die orde beveilig en wette gee aan Korinthe en 'n wêreld sonder illusies opbou (p. 22).

Die stuk eindig waar die wag en die Oувrou oor alledaagse onderwerpe soos die weer en die oes praat. Medeia en haar wraak skyn reeds vergete. Sy het die effek van haar daad misreken.

DeHaeck volg Anouilh se radikale herinterpretasie van die verhouding tussen Jason en Medeia. Wat betref die bou van die drama het Anouilh teruggegaan na Seneca eerder as Euripides (Van Zyl Smit, 1987:124-50). Die Aigeus-episode sou geen funksie hê nie, aangesien vir hierdie Medeia al alternatief vir 'n lewe sonder Jason, die dood is. In die Franse weergawe is Jason se nuwe huwelik nie die deurslaggewende faktor in die verbreking van bande met Médée nie, maar die laaste simptome van onuithoudbare spanning tussen hulle, wat al jare aan die opbou is. Die moeder se stryd oor die moord op haar kinders word oorskadu deur die venietiging van die paar, Jason-Médée. Omdat sy besef dat daar geen hoop is vir 'n toekoms saam met Jason nie, tree sy op in ooreenstemming met haar lewensfilosofie van avontuur en misdaad, in die oortuiging dat hy vir die res van sy lewe daaronder sal ly. Aan die einde van Anouilh se stuk toon Jason egter dat hy die verlede en Médée agtergelaat het en dat hy nou 'n nuwe lewe gaan begin. DeHaeck, net soos Anouilh, toon 'n vrou wat uit pas is met die moderne samelewing, waar oordrewe persoonlike gebare nie die onvermydelike verloop van die wêreld verander nie.

DeHaeck (1996), het hierdie stuk in Afrikaans geskryf vir die spelers wie se moedertaal Afrikaans is. Hierdie produksie was deels 'n praktiese opvoeding, maar ook 'n verwerking van 'n toon-

aangewende Franse dramaturg se seining van *Medea* in die twintigste eeu. Deur sekere plaaslike elemente in te voeg, het DeHaeck verseker dat die spelers en die gehoor makliker by die materiaal aansluiting sou kon vind.

5. *Mamma Medea* van Tom Lanoye¹⁹ (2001)

Tom Lanoye se toneelstuk wat gebaseer is op die *Medea*-mite bring 'n aantal temas na vore wat alreeds voorheen in *Medea*-dramas behandel is. Sy geheelkonsep is egter nuut. Hierdie drama is deur Antjie Krog in Afrikaans vertaal en onder regie van Marthinus Basson in 2002 en 2003²⁰ opgevoer deur die Vleis, Rys & Aartappels-geselskap. Dit is opvallend dat na die aftakeling van apartheid daar 'n nuwe toenadering tussen die Nederlandse en Afrikaanse letterkunde is. Die samewerking tussen Lanoye, Krog en Basson is een van vele voorbeelde daarvan. Afrikaanse dramas geniet egter nie meer die luukse van die staatondersteunde uitvoerende kunsterade nie en hierdie opvoering was grootliks afhanklik van kommersiële borge en kultuurfondse, soos die Vlaamse Fonds voor de Letteren en die L.W. Hiemstra-trust.

5.1 Die struktuur van die drama

Die drama bevat twee dele. Deel een speel in Kolchis en op pad na Griekeland af, en Deel twee in Korinthe. Deel een is grootliks gebaseer²¹ op die *Argonautika* van Apollonios Rhodios, en deel twee op Euripides se *Medea* en Anouilh (1961) se drama.

In Lanoye se stuk praat die Kolchiërs Vlaams en hul dialoog is in vyfvoetige jambes, terwyl die Grieke se woorde in die vorm van Nederlandse prosa verskyn.²² Op hierdie wyse nooi Lanoye die toeskouer om *Mamma Medea* ruimer te interpreteer as net 'n huweliksdrama. Dit is dit ook, soos die aanhaling uit Edward Albee se *Who's Afraid of Virginia Woolf* in die boek bevestig, maar hier is

19 Hierdie stuk is ook alreeds in Duits vertaal en in Hanover, Nürnberg, Aachen en Oldenburg opgevoer, sowel as in Tsjeggië.

20 By die Aardklop-kunste fees in Potchefstroom, in die Oude Libertas-Amfiteater op Stellenbosch en op die Klein Karoo Nasionale Kunste fees.

21 Lanoye dui sy bronne spesifiek aan (2001:125): 'n vertaling van Apollonios Rhodios se *Argonautika*, twee vertalings van die *Medea* van Euripides, Jean Anouilh se *Médée* (1961), Pier Paolo Pasolini se film *Medea* en 'n uitgawe van die Nederlandse klassieke tydskrif *Lampas* gewy aan Euripides se *Medea*.

22 Volgens die aanwysing word die rolle dan ook gespeel deur Vlaamse en Nederlandse akteurs onderskeidelik.

veel meer op die spel. Die stuk gaan ook oor die verhouding tussen verskillende kulture. Hoe kan hulle in harmonie saamleef? Hoe behandel die dominante groep die minderheid? Hierdie is temas en kwessies wat uiters relevant is aan die begin van die 21ste eeu.

Die drama open in Kolchis waar Medea en haar suster, Chalkiope, die aankoms van Jason, vergesel deur Chalkiope se seuns, Frontis en Melas, sien.²³ Waar Apollonios Medea se liefde verklaar as gevolg van Cupido se pyl wat haar tref, met die steun van die Olimpiese gode wat Jason goedgesind is, is Lanoye se Medea se liefde sielkundig gefundeer en vertolk in Medea se monoloë (Krog: 2002:21-22, 28-29, 39-40). Twee van die Argonaute, Telamon en Idas, vergesel Jason. Hulle beroem hulself op die beskawing van Griekeland en vind Kolchis barbaars en onheilspellend. Frontis en Melas raai Jason aan om Medea se steun te wen, aangesien sy towerkrag het. Wanneer Chalkiope Medea, wat verdeeld voel tussen haar loyaliteit teenoor haar vader en haar aangetrokkenheid tot die vreemdeling, inlig dat Aietes beplan om Jason en haar seuns in 'n hinderlaag te lok, sien Medea dit as haar kans om toe te gee aan haar begeerte om Jason te help. Die rol van Medea as “hulp”²⁴ aan Jason in haar oorweldigende verliefdheid, berus in 'n groot mate op Apollonios se tekening van haar.

Vir die ontmoeting tussen Jason en Medea verskyn hy in Kolchiese gewaad om die kloof tussen die twee beskawings te probeer verklein. Jason word ook gemaan om sy taal te suiwer want Medea hou nie van vuil taal nie. In die gesprek waar Jason ewige dank beloof in ruil vir Medea se hulp, word dit duidelik dat Medea 'n romantiese opvatting het van Jason se land van herkoms. Dit is in ooreenstemming met haar karakter soos Lanoye (2001) dit teken: skugter, eenvoudig, onskuldig en onervare.

Na Jason se oorwinning oor al die vyande wat Aietes teen hom laat opstaan, wil hy Medea bedank. Sy raai hom egter aan om te vlug sonder die Vlies, want Aietes weet alles en beplan 'n verskriklike vergelding. Jason wil haar saamneem, maar Medea dring daarop aan dat haar eer beskerm moet word. Sy slaag daarin om Jason te

23 Hul vader was Friksos, die Griek wat met die goue ram na Kolchis gekom het. Hier is dus ook 'n balans en kontras. Die eerste Griek wat die Goue Vlies na Kolchis bring, trou met die een dogter van die heerser, Aietes. Die tweede Griek wat die Goue Vlies kom terughaal, Jason, trou met sy ander dogter, Medea.

24 Clauss (1997) bespreek Medea se rol as “helper maiden” in die *Argonautika*.

laat belooft dat, indien sy die Vlies ook nog vir hom besorg, hy haar eer lewenslank sal beskerm.

Teen die sin van Idas en Telamon, vlug Medea dus saam met die Grieke. Aietes verskyn met Chalkiope en haar seuns in boeie. Sy onthef Medea van blaam. Aan die einde van die eerste bedryf onteien Aietes sy dogters, en stuur sy enigste troue kind, sy seun Apsyrtos, om die *Argo* te agtervolg en Medea lewend of dood terug te bring.

Die tweede bedryf verplaas die handeling na 'n eilandjie waar die vlugtelinge skuil. Die Kolchiese vloot het die eiland omsingel. Medea uiter haar gevoelens teenoor Jason al hoe meer openlik, maar hy is hoogstens lou-warm teenoor haar. Sy oorreed hom om Apsyrtos in 'n hinderlaag te lok, sodat Jason hom kan doodmaak. (In die *Argonautika* is dit Jason wat die plan beraam en Medea wat instem.) Jason stem halfhartig toe.

In die ontmoeting van Medea en Apsyrtos is hy so liefvallig en broederlik dat Medea hom probeer waarsku, maar Jason kom in en val Apsyrtos aan. Kwaai verwond belowe hy vergiffenis in ruil vir sy lewe. Medea verhard haarself en kies die nuwe lewe saam met Jason. Apsyrtos is deel van haar vorige lewe en moet sterf. As deel van die beswering teen bloedskulde, moet hulle drie maal van Apsyrtos se warm bloed oplek en uitspoeg. Verdere kwytskelding word gesoek deur die bemiddeling van Medea se tante, Kirke, die townares wat op die eiland Aiaie woon. Kirke is egter onpartydig. Wanneer berig word dat Aietes nou ook Aiaie omsingel, kondig Kirke aan dat Medea, as sy nog 'n maagd is, onder haar vader se beskerming val en dus aan hom uitgelewer moet word. Jason verhoed dit deur homself bereid te verklaar om dadelik met Medea te trou. Hulle gaan af en die bedryf eindig met Aietes wat verskyn met die lyk van Apsyrtos in sy arms. Hy beween die ongeluk waarin hy deur sy kinders gestort is en sy slotwoorde onderstreep die tema van die las en gevaar van ouerskap:

'n Mens kan net gelukkig wees as jy
Behendig ouerskap se las ontsnap.

In Marthinus Basson se opvoering is hierdie tragiese omwenteling in Aietes se posisie treffend en grafies uitgebeeld deurdat by Aietes (Cobus Rossouw) se eerste verskyning hy op die skouers van sy seun (Jaco Bouwer) gedra is. Hierdie indruk van trots as vader en vors eindig in die teenbeeld van 'n gebroke man wat instrompel met die dooie liggaam van sy geliefde seun en steunpilaar. Deel twee

toon ook die gevolge wat ouerskap vir mense kan bring, op 'n selfs meer drastiese wyse.

Deel twee speel in die “beklemmende klein huisie” van Jason en Medea in Korinthe af. Dit is 'n moderne stadsomgewing. Die gehoor word deur die Werkster ingelig oor die verloop van die huwelik. Die Werkster, soos Jazzart se Voedster, praat Kaaps. In die produksie is die rol deur 'n man gespeel (Neels van Jaarsveld), 'n kenmerk van burleske teater is dat rolle transseksueel gespeel word en die komiese effek van die oordrewe uitdrukkingswyse word daardeur verdiep. Volgens die Werkster is die huwelik aan die verbrokkel, want Jason se flirtasies gaan uitloop op 'n huwelik met die skatryk koning Kreoon se enigste dogter, Kreousa, wat smoorverlief is op hom. Medea se gedrag is onheilspellend en hou 'n bedreiging in vir die kinders. Die Werkster neem tot 'n mate die rol in van Euripides se Voedster, maar sy is nie 'n Kolchiër nie. Daar is geen karakter wat Medea goedgesind is of ondersteun nie; daar is geen koor soos die groep Korinthise vroue wat in die Griekse drama aanvanklik haar kant steun nie. Hierdie Medea is dus alleen in die vreemde.

Volskaalse wedersydse blaam en misnoeë domineer die verhouding tussen Jason en Medea (p. 77-83). In Jason se woorde: “As dié 'n huwelik is, is elke bliksemse burgeroorlog een” (p. 79). Jason se taal is kru en Medea s'n het die aanvanklike suiwerheid verloor. Dié agteruitgang weerspieël hul morele agteruitgang. In 'n vurige rede herinner Medea Jason aan alles wat sy vir hom gedoen het. Die retoriese effek van die herhaling: “Danksy my...” en dan “dis ek”, gevolg deur die kontrasterende “Jy” wat uitloop op die klimaks “Ja jy, jy, jy” (p. 78) dra haar gevoel van verontregting effektief oor. Hierdie ontmoeting skep die indruk dat die verhouding nie meer gered kan word nie. Jason sal Medea verlaat en sy dreig met wraak.

Kreoon verskyn nie op die verhoog nie, maar Lanoye skep 'n ontmoeting tussen Medea en Kreousa. Kreousa is 'n moderne jong vrou wat glo dat vorige huweliksmaats kan vriende bly. Sy pleit dat Medea haar houding verander en instem om in Korinthe te bly. Sy sal maklik by haar pa verlof daarvoor kry. Alhoewel daar fundamentele verskille is in hulle lewensopvattinge, ontwikkel daar tog 'n soort vroulike solidariteit (p. 87-88) waarin Medea sommige van die temas van haar beroemde “Vroue van Korinthe”-toespraak aanroer, met geringe aanpassings:

[D]is mos in veiligheid dat sy
Haar lewe slyt – voor stoof en wasgoedlyn.
Terwyl sy werk ‘gevaarlik’ is, veral

As hy in tyd van oorlog moet gaan veg ...
Die sukkelaar! Ek waag my liever in
'n Mynramp, of trek drie maal na die front,
As om nog eens vir hom 'n seun te baar.
As kinders kry die werk van manne was,
Was mense al vir eeue uitgesterf (p. 88).

Kreousa is 'n karakter wat tuis sou wees in enige "sepie". Haar oppervlakkige lewenskode berus nie op beginsels nie en daar kan dus geen ooreenkoms wees tussen haar en Medea nie. Medea se harde woorde oor Jason se ondankbaarheid en trouloosheid, haar reguit advies dat sy motiewe vir die huwelik geld en mag is, laat Kreousa se versoek tot toenadering verbokkel en sy vertrek met die doel om te verseker dat Medea "uitgesmyt" word en dat die kinders aan Jason toegestaan word. Medea maak haar wraakplan duidelik: Sy sal Kreousa én die kinders doodmaak, maar Jason moet bly leef om te ly. Al wat sy nodig het is om haar eie ontsnapping te reël. Lanoye laat Aegeus opdaag, Medea om raad vra en asiel aan haar belowe in Mutilene.²⁵

Medea moet Jason oortuig dat sy berou het oor haar vorige uitbarsting. Net soos in Euripides, is hierdie Jason egosentries en ongevoelig genoeg om haar verskoning sonder agterdog te aanvaar. Hy vertrek dus met die kinders om die geskenk aan sy bruid te gee. Die gehoor verstaan egter die dramatiese ironie van haar afskeidswoorde:

My pertinente wens is dat my seuns
Die lot moet deel van haar, haar vader en
Hulle hele koningshuis se voortbestaan (p. 100).

In 'n alleenrede probeer Medea haarself oortuig dat sy geen ander uitweg het as om haar kinders te vermoor as sy haar wraak wil voltrek en haar trots wil behou nie. Die Werkster keer terug met die kinders en die nuus dat sy aangestel is as kinderoppaster in die paleis. Medea jaag haar egter weg en daar volg 'n oomblik van komiese verligting by haar onbegrip en protes. Die stemming verander vinnig wanneer die Gym-instrukteur²⁶ opdaag en in die rol

25 Dit is raaiselagtig waarom Lanoye (2001), Aegeus heerser van Multilene maak in plaas van Athene, soos in die Griekse tradisie.

26 In plaas van die Griekse paidagogos, of leermeester, wat gewoonlik 'n slaaf was, het Lanoye 'n "Sportleraar", wat Krog Gym-instrukteur noem. In die moderne konteks is dit onwaarskynlik dat 'n arm gesin so 'n privaatonderwyser sou kon bekostig. Die Gym-instrukteur kry die funksie van sowel die leermeester as die boodskapper.

van die Griekse bode 'n uitvoerige beskrywing gee van die angswekkende dood van die bruid en haar vader. Hy waarsku dat hierdie gruweldaad nie ongestraf sal bly nie, maar Medea verseker hom dat haar straf van Jason nog nie voltooi is nie. Na vergeefse pogings van die Werkster en die Gym-instrukteur om haar van haar voorneme te laat afsien, gaan Medea die huis in met die woorde:

Byt op jou tande. Moenie swak word nie.
Sit jou verstand op nul en lê jou hart
Aan bande. Één moment, één hou. Daarna
Kan jy jou lewe lank oor hulle rou (p. 107).

Die verwagting word by die gehoor gewek dat sy nou afgaan om die kinders te vermoor. Hierde indruk word verskerp wanneer Jason opstorm op soek na Medea en haar in hoogs gekruide taal uitskel en verwyt. As sy dan weer op die verhoog kom, geklee in modieuse aanddrag en hom kalm aanspreek, word hy nog onstuimiger en kla haar aan van kindermoord en dat sy hom ook wil verdelg. Te midde van hierdie tirade verskyn een van die kinders en kla dat hy nie kan slaap met al die geraas nie. Jason se verbasing word deur die gehoor gedeel. Lanoye het met 'n slenter,²⁷ ook gebaseer op kennis van die *Medea*-mite, die gehoor mislei. Jason vra om verskoning en nou verduidelik Medea dat sy amper die kinders gedood het. Sy het egter teruggedink aan hulle verlede en sou al die misdrywe wou ongedaan maak, maar hul liefde behou. Hier slaan Medea oor na prosa, asof sy sodoende Jason beter kan bereik in sy eie taal. Soos Anouilh se heldin, nooi sy Jason dus om nog 'n keer van voor af te begin, al vier van hulle. Alhoewel Jason met sy woorde haar versoek verwerp, verander sy prosa nou ook in jambiese verse soos dié van Medea. Dit is 'n teken dat hy haar tog begin verstaan. Maar dan laat die besef dat Medea sy beplande lewe saam met Kreousa verwoes het Jason weer oorslaan na prosa en hy maak dit duidelik dat versoening tussen hulle onmoontlik is. Terwyl hy voorttier, stap Medea die huis in, 'n skoot word gehoor en sy kom uit met 'n rewolwer in die hand. Die daad word voorgestel as 'n uitdaging aan Jason. Hy gryp die rewolwer, gaan af, 'n tweede skoot klap en hy kom terug. Jason en Medea is ewe skuldig aan kindermoord.

Na die moord is daar dus 'n nuwe verhouding tussen hulle. In plaas van die asemrowende einde van Euripides se drama, sit daar in

27 In Lanoye (2001) se vertolking is Aegeus se besoek deel van die opbou na wat na die tradisionele kindermoord lyk. Sy Medea hoef nie te vertrek nie, want Jason is net so skuldig soos sy en in hierdie nuwe wêreld lyk dit of hul gruweldaad geen gevolge gaan hê nie.

Lanoye se weergawe ’n egpaar wat gesels oor hulle gemeenskaplike verlede, sonder enige uiterlike tekens van onsteltenis oor die verskriklike daad wat hulle gepleeg het. Soos Anouilh se Jason, skyn hulle die gebeure opsy te skuif en voort te gaan met normale aktiwiteite. Die laaste reëls van die dialoog, waar Jason vra waarom Medea propies byewas in sy ore gesit het toe hy die Vag moes wegneem van die Slang en sy antwoord dat dit was om hom teen haar te beskerm, gooi ’n ironiese lig oor die geskiedenis van hierdie egpaar. Die afloop van die drama bewys dat Jason tog volledig in Medea se mag is. Sy troue met Kreousa was ’n mislukte poging om van Medea te ontsnap. Hulle verbintenis het wyd en syd dood en verwoesting gesaai, maar die afloop van hierdie drama verbind hulle onaflosbaar aan mekaar. Hulle is albei ewe skuldig aan hierdie wandaad en terselfdertyd word hulle op dieselfde wyse daardeur geaffekteer. Lanoye het die verhouding nog ’n trappie verder geneem as Anouilh. Lanoye se slot is ’n verdoemende kommentaar op die aanvaarding van geweld in die moderne samelewing. Waar sommige moderne skrywers Medea se kindermoord verander in genadedood, soms gevolg deur selfmoord, is die kindermoord in *Mamma Medea* koelbloedig. Die titel van die drama word so ook sardonies onderstreep. Die gemeenskaplike kindermoord voltrek die balans en kontras wat dwarsdeur die toneelstuk loop. Die afloop maak “barbaar” en “beskaafde” gelyk.

5.2 Die vertaling

Antjie Krog skryf in die Voorwoord dat sy gekies het om in haar vertaling “verskillende aksente, dialekte en soorte Afrikaans in spanning teenoor mekaar” te stel. Dit behels dat Medea en haar familie klassieke Afrikaans praat in streng metriese vyfvoetige jambes, maar Jason en sy makkers gekruide prosa. Die kontras van “barbare” wat ’n meer verhewe taal gebruik as die “beskaafdes”, is die eerste vlak van die wrywing wat in die taal weerspieël word. Binne die twee hooftaksies is daar egter verdere verskille. Medea, Chalkiope en Kirke behou meestal ’n verhewe digterlike uitdruktingswyse, terwyl Aietes se taal ietwat kragtiger is. So begroet hy sy kleinseuns:

Vemaledyde vrot gebroedsel, is
Jul wragtig al weer hier? Hovaardige
Verneukers, etterende belhamels,
Vergallers van die herfs van my bestaan! (p. 17).

Frontis en Melas, Chalkiope se twee seuns wat saam met die Grieke terugkeer, het dieselfde agtergrond, maar terwyl Frontis

Standaardafrikaans praat, praat Melas Kaaps. Op hierdie wyse plaas Krog die twee variante op dieselfde vlak en impliseer dat hulle gelykwaardig is.

Wat die Grieke betref, bots hul vuil taal met die sogenaamde beskawing wat hulle verteenwoordig. Maar hier is ook nuanses. Jason wissel sy taal na gelang van omstandighede en praat suiwer prosa wanneer dit nodig is om ander te beïndruk of te mislei. In die tweede bedryf, as sy ware karakter na vore kom, groei die graad en aantal van sy gekruide woorde, byvoorbeeld wanneer hy Medea verdink dat sy die kinders vermoor het:

Waar is jy? Ek ken jou goed genoeg, jou opgefokte fokken monster. Jy's nie weg nie en jy's nie dood nie. Kom uit! Waarom vlug jy? Waarom kruip jy weg? Dis mos jou oomblik! Jou triomf! Kom uit jou fokken poes, en kom geniet dit! (p. 108).

Die toename in vloekwoorde verrai Jason se magteloosheid. Daar is geen vloekwoorde in Lanoye (2001) se teks nie, maar Jason versinnebeeld die onvermoë van baie Afrikaanse mans wat nie hulle gevoelens voldoende kan artikuleer nie en dan hulle toevlug neem tot gekruide taal.

Telamon en Idas, Jason se kamerade, word onderskei deurdat Idas se taal deurentyd hoogs gekrui is, terwyl Telamon meer geneig is om Engelse woorde met sy taal te meng, soos die tendens in gesproke Afrikaans is. Kreousa, 'n gesofistikeerde, byderwetse jong vrou, praat ook EngAfrikaans.²⁸ Oor die kinders sê sy vir Medea:

Regtig, twee great kids. En lyk hulle tog nie baie na Jason nie?

En hy luv hulle. Hy dink hulle is so cool, selfs nog meer as ek (p. 84).

Behalwe die kontemporêre woordeskat, maak Krog ook gebruik van anakronismes wat van die kwellendste huidige probleme van Suid-Afrika aanraak. Wanneer Jason in Kolchiese gewaad verskyn, spot Idas hom: "[W]aar kry ek ook so 'n stortgordyn? En hoort 'n assegaai hierby of dalk 'n AK47?" (p. 34). In die tweede bedryf wanneer Jason Medea herinner aan al die voordele wat hare is omdat sy saam met hom na die beskawing gekom het, noem hy Kolchis 'n "troostelose aidsnes" (p. 80).

28 In haar voorwoord bedank Krog haar dogter, Susan Samuel, redaktrise van *Beeld* se *Jip* vir Kreousa se Afrikaans.

Die wye spektrum van woordeskat, dialek en aksent maak van die Afrikaanse weergawe van *Mamma Medea* dus 'n soort skouwenster van die variëteit van moderne Afrikaans. Al die variante is natuurlik nie ewe gangbaar in gesproke en geskrewe taal nie, maar die drama bied die geleentheid om hulle ten toon te stel. Dit is 'n politieke gebaar om tydens die heftige debatte in die land oor taalprioriteit, Afrikaans so ten toon te stel.

Dra hierdie ryke taalskakering by tot die tema van die drama? Wel in die mate dat dit die kontras tussen agterlik en ontwikkel, barbaars en beskaaf, belig. Dit dra ook in sekere opsigte by tot die oordrewe, burleske aard van die stuk. Lanoye het tydens 'n radio-onderhoud na *Mamma Medea* verwys as 'n komedie. Die inleidende aanhaling uit *Who's Afraid of Virginia Woolf?* toon dat hy dit waarskynlik as 'n swart komedie beskou, wat die makabere aspekte van sekere huweliksverhoudings oorheers.²⁹

In die geheel beskou is hierdie weergawe van die *Medea*-drama 'n treffende satire op die moderne samelewing, waar waarde-oordele dikwels berus op uiterlike voorkoms. Die verandering wat in *Medea* teweeggebring word, van 'n skugter en opregte meisie in Kolchis tot 'n bitter vrou sonder illusies in die "beskaafde" en "ordelike" Korinthe, illustreer die oppervlakkigheid van die "eerste" wêreld.

Deur 'n drama van soveel diepte en kompleksiteit op te voer, het Marthinus Basson, Antjie Krog en die Vleis, Rys & Aartappels-geselskap bewys dat Afrikaans in pas is met die hedendaagse internasionale teaterkuns.

6. Samevatting

Die voorafgaande bespreking van 'n aantal *Medea*-dramas wat in Afrikaans opgevoer is, illustreer sekere aspekte van die verhouding van die Afrikaanse toneelkuns met die Griekse drama. Aanvanklik is die antieke drama met ontsag behandel as voorbeeld van groot toneelkuns, maar geleidelik, ook deur middel van die aanraking met moderne verwerkings in ander Europese tale, het die plaaslike opvoerings vryer met die stof omgegaan en *Medea* se verhaal ingeburger as deel van die plaaslike Afrikaanse toneel. Die kreatiewe wyse waarop Antjie Krog *Mamma Medea* in Afrikaans

29 Die opvoering kan natuurlik ook die groteske elemente van die stuk beklemtoon en selfs verhoog. Die opvoering in Nürnberg in 2003 bied 'n voorbeeld. Vergelyk www.oper.nuernberg.de/Schauspielhaus/Produktionen/Medea. Teenoor hierdie opvoering, was Basson s'n beheersd en "klassiek".

vertolk het, skep 'n nuwe moontlikheid om karakter en tema te verwek – nie net deur beeldspraak nie, maar deur die taal self.

Geraadpleegde bronne

- ANOUILH, J. 1961. Médée 355-399 in *Nouvelles pièces noires*. Paris: La Table Ronde.
- APOLLONIOS RHODIOS. 1997. *The Argonautika* of Apollonios Rhodios, geredigeer deur P. Green. Berkeley: University of California Press.
- AUDITORIUM. 1973. Vreemde Medea bevredig nie. *Volksblad*, 14, 23 Nov.
- BINGE, L.W.B. 1969. Ontwikkeling van die Afrikaanse toneel 1832-1950. Pretoria: Van Schaik.
- BUTLER, G. 1990. Demea. Kaapstad: David Philip.
- CLAUSS, J.J. 1997. Conquest of the Mephistophelian Nausicaa: Medea's role in Apollonius' redefinition of the epic hero. (In Clauss J.J. & Johnston, S.I., eds. *Medea – essays on Medea in myth, literature, philosophy and art*. Princeton: Princeton University Press. p. 149-177.)
- CONRADIE, P.J. 1976. Uit die oorspronklike Grieks in Afrikaans vertaal. *Akroterion*, 21(4):22-29.
- DEHAECK, B. 1996. Medeia-Ballade. (Ongepubliseerde toneelteks.)
- FLEISHMAN, M. 1994. Medea. (Ongepubliseerde toneelteks.)
- FLEISHMAN, M. 1997. Physical images in the South African theatre. *South African Theatre Journal*, 11:1 & 2:199-214.
- GOWEN, D. 2000. Medea on the archive database. (In Hall, E., Macintosh, F., & Taplin, O. *Medea in Performance 1500-2000*. Oxford: Legenda. p. 232-274.)
- HALL, E., MACINTOSH, F. & TAPLIN, O., eds. 2000. *Medea in Performance 1500-2000*. Oxford: Legenda.
- HAUPTFLEISCH, T. 1997. Theatre and society in South Africa: some reflections in a fractured mirror. Pretoria: Van Schaik.
- KROG, A., vertaler. 2002. Tom Lanoye: Mamma Medea. Kaapstad: Queillerie.
- LANOYE, T. 2001. Mamma Medea. Amsterdam: Prometheus.
- MASTRONARDE, D. J. 2002. Euripides *Medea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ORKIN, M. 1991. Drama and the South African state. Manchester: Manchester University Press.
- REIBLE, D. 1981. Medea, vertaal deur Arnold Blumer. (Ongepubliseerde toneelteks.)
- SENECA. 1973. Medea, geredigeer deur C.D.N. Costa. Oxford: Oxford University Press.
- SMUTS, F. 1976. Die klassieke in Suid-Afrika 1930-1976. *Akroterion*, 21(4):11-21.
- STASSEN, J.W. 1957. Toneel en kultuur: die ontwikkelingsgeskiedenis van die Hollandse en Afrikaanse toneel en drama in Suid-Afrika. Bloemfontein: UOVS. (D.Litt.-proefskrif.)
- VAN ZYL SMIT, B. 1987. Contemporary witch – dramatic treatments of the Medea myth. Stellenbosch: US. (D.Litt.-dissertation.)
- VAN ZYL SMIT, B. 1992. Medea and apartheid. *Akroterion*, 37(2):73-81.
- VAN ZYL SMIT, B. 2003. The reception of Greek tragedy in the "old" and the "new" South Africa. *Akroterion*, 48:3-20.

Kernbegrippe

Afrikaanse drama

Medea

verwerkings: *Medea*

vertalings: *Medea*

Key concepts

adaptations: *Medea*

Afrikaans drama

Medea

translations: *Medea*